

УДК 141.144[(092)]:316.343.658:94(477.8)

Р. Августин

ЕКОНОМІЧНИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ ЯК ЕКОНОМІЧНА ПІДВАЛИНА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ МІЖВОЄННОГО ЧАСУ

Окреслено інституціональні засади становлення національної торгівлі і промислу та формування національного середнього класу у Західній Україні міжвоєнного часу як підвалин економічного та політичного незалежнення.

Ключові слова: національна господарська самоорганізація, галицьке політичне середовище, Австро-Угорщина, міжвоєнна Польща.

Непростий процес пошуку власної концепції формування ринкової системи економіки у новопосталій Українській державі актуалізував проблему історичного досвіду становлення соціального капіталу як підвалини національного приватного підприємництва. Розбудова західноукраїнського приватного підприємництва в підневільних умовах польської держави становить одну із найцінніших складових національного історичного досвіду творення соціального капіталу. Українська політична еліта краю зуміла досягнути нагальну необхідність опанування українцями торгівлі і промислу, без чого неможливо було б собі уявити національного самозбереження у тих умовах та й перспективи майбутнього державотворення.

В сучасній українській економічній науці спостерігається зростання інтересу до вивчення історичних витоків національного господарського руху в ринкових умовах. Щораз більше з'являється робіт, присвячених українському господарському руху, які зачіпають проблеми як теорії, так і реальної практики його здійснення. Історико-економічні дослідження теоретичної спадщини українських економістів дореволюційної доби, що проводилися протягом 90-х років ХХ ст. та на початку ХХІ ст. С. Злупком, Л. Горкіною, П. Леоненком, І.-С. Коропецьким та іншими вченими, переконливо показали, що вітчизняна економічна наука кінця ХІХ – початку ХХ ст. вже починала використовувати елементи інституціонального підходу до вивчення багатьох економічних явищ та категорій. У становлення нової економічної науки – соціальної економіки – істотний внесок зробили вітчизняні вчені Д. Богиня, В. Єременко, Г. Задорожний, Ю. Зайцев, Г. Тарасенко, С. Тютюнникова, А. Ягідка.

Водночас прогалиною у дослідженні проблеми є виявлення засадничих підвалин історичного становлення соціального капіталу в Україні. Глибокий та всесторонній аналіз феномена соціального капіталу у процесі консолідації західноукраїнського приватництва безумовно сприятиме усвідомленню цієї величезної господарської потенції, яка характерна для українства та шляхів її реалізації в сучасних умовах.

Метою статті є окреслення інституціональних засад становлення національної торгівлі і промислу та формування національного середнього класу у Західній Україні міжвоєнного часу як підвалин економічного та політичного незалежнення.

Деякі століть іноземного поневолення західноукраїнських земель призвели до тотального витіснення українців із сфери торгівлі і промислу. Наслідком цього

стала деукраїнізація наших міст та економічне гноблення автохтонного населення. Поразка у загальноукраїнських визвольних змаганнях висвітлила одну із засадничих причин втрати державності – відсутність українського урбанізованого населення. Усвідомлення цього західною гілкою української еліти стало поштовхом до національної господарської самоорганізованості, яка знайшла свою реалізацію в організованому приватницькому русі, що будувався на унікальних засадах соціального капіталу. Національне приватне підприємництво, що за словами сучасників було найбільшим здобутком західного українства міжвоєнного часу, спромоглося виступити організованою силою, сконсолідованою Союзом Українських Купців і Промисловців, котра розпочала процес формування на етнічних українських землях середнього класу власників, що формувався на високих національних, соціальних і моральних принципах та цінностях.

Успішний розвиток цього процесу пояснювався насамперед тим, що його очолили непересічні особистості, які добре розуміли, що формування економічного фундаменту нації діалектично взаємопов'язане із колосальною роботою у царині відродження таких ментально характерних для українців рис, як взаємодовіра, підприємливість, ощадливість, прагнення до особистої свободи й добробуту. Ця робота велась енергійно й планомірно завдяки розгортанню діяльності галузевих Секцій і територіальних філій станової приватницької організації, що не тільки зуміла об'єднати розрізнені осередки західноукраїнського приватного підприємництва, але й сприяла опануванню щораз нових сфер торгівлі, промислового виробництва й фінансово-кредитної діяльності, у яких домінували чужинці. СУКіПу вдалося налагодити власну мережу фахової підготовки приватних підприємців, що складалася із Торговельної школи й галузевих курсів. Ідеологічною та фахово-просвітницькою трибуною західноукраїнських приватних купців і промисловців став пресовий орган “Торговля і Промисл”, який потрібно віднести до найкращих зразків української економічної преси, що вдало поєднував у собі теоретичне, інформативне й організаційно-пропагандивне спрямування. Українські купці і промисловці Галичини, об'єднані ідеєю господарського патріотизму, підтримували матеріально й морально національну культуру й освіту, жертвуючи на це свої кошти та беручи безпосередньо активну участь у громадсько-культурному житті краю.

На початку ХХ ст. західноукраїнська міська торгівля перебувала передусім у руках єврейського, польського, а також австрійського і німецького купецтва (найбільшими серед них були Гюбнер, Вінклер, Штадтмюлер, Майнль, Рідль і багато інших), які були вже на той час частково сполонізовані, та, відчасти, вірменських купців. Як справедливо зазначає чи не єдиний дослідник історії українських купців і промисловців на західноукраїнських теренах В. Несторович, у той час купців-українців було “дослівно одиниці” через те, що “праця купця уважалась у нас чимось принизливим. Проте активне пробудження української нації спонукало до необхідності опанування і цієї вкрай важливої економічної ділянки державотворчого процесу” [1]. Духовною настановою звучать слова із Пастирського Листа 1899 р. Митрополита А. Шептицького: “Хай будучі покоління візьмуть у свої руки торгівлю і промисел. Бо завжди бідний є той народ, який не має свого промислу і торгівлю якого ведуть чужинці” [2].

Відразу після того, як у березні 1923 р. Рада Послів затвердила завоювання Галичини Польщею, 1 листопада цього ж року відбулися організаційні збори Союзу

Українських Купців, які обрали головою Є. Мартинця, його заступником Р. Зубика, секретарем Д. Конюха і скарбником М. Лазорка. Львівська воєводська влада, проте, обмежила діяльність СУКу територією трьох воєводств: Львівського, Станіславівського та Тернопільського. 2 листопада 1924 р. у домі львівського “Міщанського Братства” було скликано перші загальні збори Союзу, у яких взяли участь 54 купці, що були делегатами від кількох повітів та міст Галичини [3].

Цікаво, що навіть вороже налаштований до українців польський часопис “Zemia i Nagod”, “видавцями якого були три відомі україноненависники, професори Львівського університету Грабський, Ромер і Буяк”, помістив статтю, у якій відзначалося, що поряд із “головним мотором українського господарського поступу-кооперацією” політичний провід українців намітив програму, подібну до програми польських “ендеків”, а саме: “творити власне міщанство, точніше власний купецько-промисловий стан”. Часопис підкреслював важливу думку про те, що “акцентування приватно-господарського руху не є одночасним запереченням кооперативного напрямку. Кооперація має даліше розвиватись, але господарськими піонерами та передовцями, національно-політичним чинником має бути ідейно освідомлений приватний підприємець” [4].

Про важливість творення власного купецько-промислового стану писав у газеті “Діло” відомий політичний діяч С. Баран. Його стаття “Чи справді попелюшка?” містила аналіз та оцінку процесу творення цього стану, який автор називає “найціннішим повоєнним здобутком”. Автор статті зауважує, що в ході історичних подій українці втратили міщанство. Залишились рештки зубожілих ремісників, а в менших містах і містечках та в передмістях бідні і безпросвітні міщани-хлібороби, які були позбавлені “духа підприємчivosti”. “Повільне відродження нашого міщанства в Галичині, – пише С. Баран, – проходить у повоєнному лихолітті. Організуються ремісники не лише у Львові, але й на провінції у своєму становому Товаристві “Зоря”. “Рідна Школа” засновує декілька доповнюючих фахових шкіл для вишколу ремісничого доросту. Розвивається і розбудовується торговельна школа у Львові і її посестра у Яворові” [5]. Дуже важливим, на нашу думку є те, що утвердження самостійної української торгівлі та промислу в умовах польської окупації відбувалося неподільно із розвитком освіти. “Рідна Школа” розглядала ріст українського підприємництва як “основу нашої національної економічної самовистарчальности” та “тверду підставу всебічного культурного і духовного розвитку українського народу” [6].

Велику роботу у справі фахової освіти проводив часопис Союзу Українських Купців і Промисловців “Торговля і Промисл”, який подавав на своїх сторінках чимало фахового матеріалу та рекомендацій для українських приватників. Проте, зрозуміло, що це не могло замінити добре налагодженої системи фахового навчання. Отож, Рада СУКіП вирішила влаштувати branжеві (галузеві) курси у Львові, які почали діяти на початку 1927 р. Курси охоплювали навчання у 9 галузях торгівлі: споживчій, гастрономічній, текстильній, галантерейній, шкіряній, залізній, косметично-фарб’ярській, топливній і книгарській. Протягом року свідоцтва про фахову підготовку на курсах у Львові було вручено 225 слухачам, які приїхали не тільки з Галичини, але й з Волині, Лемківщини та Холмщини [7]. Окрім курсів було налагоджено й цілу систему торговельного шкільництва. Найстарішою і найбільш заслуженою була Львівська “Торговельна Школа”, згодом перейменована на “Купецьку Гімназію” [8].

Важко переоцінити ту роль, яку відіграла в розвитку національного приватного підприємництва у міжвоєнний період українська преса. Чи не найбільше тій справі прислужився вже згадуваний вище друкований орган СУКіПу “Торговля і Промисл”, незмінним редактором якого був Володимир Несторович. Перше число часопису з’явилося 1 жовтня 1934 р., а останнє – 15 серпня 1939 р., загалом же вийшло 119 номерів цього унікального видання. Серед постійних авторів часопису зустрічаємо таких поважних публіцистів та діячів, як С. Баран, К. Левицький, В. Щурат, а також С. Біляк, І. Вислоцький, І. Грицай та багато інших. Важливо, що “Торговля і Промисл”, як і СУКіП, була оборонцем професійних інтересів та від надмірних податків, як і від репресій, що чинили польська поліція, адміністрація та судові органи. Велику роль відіграє часопис у справі вироблення ідеологічних засад молодого українського купецтва та підприємництва. Як згадує В. Несторович, “поставивши собі один із найважливіших обов’язків нашої газети не тільки давати читачам побільше фахових інформацій, але водночас і виховувати їх – ми обговорювали в окремих статтях справи, що ними повинні були зацікавитись наші купці чи промисловці” [9]. Часопис ставив перед галицьким українством завдання – розвиваючи рідний промисл, ремесло та торгівлю, підносити культуру нації та її добробут. Відомий провідник СУКіПу Я. Скопляк вказував на те, що “де нема власної торгівлі і промислу, там нема добробуту, нема культури, а є лише чернь для служби народам, що зуміли піти вище по щаблях цивілізації” [10]. Ідейний натхненник та організатор кооперативного руху Ю. Павликовський на сторінках часопису, ратуючи за об’єднання зусиль української кооперативної та приватного підприємництва, наголошував: “Кожний нарід, як збірна одиниця, витворена спільнотою крови, спільнотою рідної культури і спільнотою ідей та змагань, мусть, щоби вдержати своє фізичне і духовне існування, щоби забезпечити собі відповідні умови постійного розвитку серед сім’ї цивілізованих народів світу, присвячувати господарській праці і організації власних господарських сил поважну частину своєї енергії” [11].

Завдання творення стану приватників розглядалося українською політичною елітою цього часу як важливий етап національного дозрівання. У цій справі особливе місце відводилося пріоритету національної свідомості. Патріотичні діячі, глибоко вірячи в колосальну потенцію української нації, у її працьовитість та витривалість, висловлювали надію на те, що формування державницької політичної культури українства на взірць модерних націй спричиниться до того, “що українці в короткому часі стануть найсильнішою нацією світу”. Одним із шляхів вивільнення “цієї маси приспаної національної енергії” мислився їм шлях витворення “впевнених і свідомих індивідуальних підприємців-купців, промисловців, незалежних від усяких партійних доктрин і пересудів, а залежних єдино від їх індивідуальних здібностей і фахового вишколення” [12].

Актуальним й на сьогодні є тогочасне бачення теоретико-практичних засад формування національного приватного підприємництва, яке подає нам часопис СУКу “Український Купець”. У статті “Організація”, зокрема, аналізується роль досвіду цивілізованих держав та свого власного, взаємовпливу західноєвропейської та української культур і наслідків довговічного поневолення для останньої. Автор статті справедливо зазначає, що, коли нам доводиться сьогодні організовувати в різних ділянках своє власне життя, то ми тут робимо ту саму помилку, що свого часу наш літописець Нестор. Ми хочемо відразу все мати по зразках інших народів, а як цього

нема, нарікаємо і попадаємо в зневіру. При цім забуваємо, що надбання культурніших народів зможемо присвоїти собі тільки невтомною працею і невпинною боротьбою в ріжних ділянках нашого народного життя”. Характерно, що одним із пріоритетів у справі формування українського купецтва та приватного підприємництва висувався пріоритет освіти та знань, бо, як стверджував “Український Купець”, “ніщо так не поплачує, як капітал, вложений в науку” [13]. В іншому числі “Українського Купця” І. Сергієвич, продовжуючи розгляд вищезначеної теми, констатує, що у ХХ ст. “над світом панують народи, розвинені бізнесово... Найсильніший і найбагатший є той нарід, в якого торговля і промисл розвинуті якнайвище” [14]. Автор статті ставить перед собою завдання ознайомити із досвідом економічного вишколення народу у поляків, зробивши відповідні висновки для українців. Аналізуючи матеріали польської преси, І. Сергієвич виокремлює серед найголовніших завдань завдання найширшої економічної освіти народних верств шляхом організації системи торгово-промислових, ремісничих шкіл та курсів, поборювання презирливого відношення до промислу й торгівлі насамперед серед інтелігенції, використовуючи весь потенціал “Рідної Школи”, української політичної та фахової преси, прилучаючи до цієї великої справи молодь та жіноцтво.

Повчально і свіжо звучать громадянські настанови про розвій рідного промислу видатного українського провідника Ю. Романчука. Він розглядав поширення приватного промислу українства з погляду економічних інтересів цілої нації. Підкреслюючи значення приватного промислу як джерела добробуту українського народу, Ю. Романчук доводить його визначальну роль в українізації наших міст, які в умовах австро-угорської та польської колонізації втратили свою національну самобутність. Творення рідного промислу для видатного українця є передумовою відбудови економічного і національного життя після поразки визвольних змагань. “Промисл... не дозволяє нашому робітництву винародовлюватися, він піддержує і поширює національний характер міст; з нього мають хосен культурно-гуманітарні установи; він може стати в пригоді й національній пресі; словом: нація, що має сильно розвинений і розгалужений промисел, незалежнюється економічно від чужих, а це є передумовою її політичної самостійности” – радить ніби сучасній Україні Ю. Романчук [15].

Пропагуючи ідею становлення національної торгівлі і промислу як підвалин економічного та політичного незалежнення, українська преса міжвоєнного часу говорила про необхідність господарського патріотизму, що мав стати логічним продовженням національно-визвольних змагань донедавного часу [16]. Уважно простежуючи досвід державного будівництва у Польщі, “Український Купець” передруковує провідні думки із статті колишнього польського міністра Ч. Клярнера, який, зокрема, стверджував, що “найліпше зорганізована служба дипломатична не в стані вибороти для свого народу відповідного становиська в укладі міжнародних стосунків, якщо її не попирають інші чинники на полю культурного та економічного співжиття народів, а насамперед продукування й виміна товарів. Отже, в розвиткові рідного промислу й торгівлі лежить ліпше майбутнє держави, її сила, добробут і культура.

З правдивого зрозуміння явищ сучасного політичного життя впливає патріотизм господарський, в яким перехрещуються особисті інтереси кожного громадянина з інтересами співгромадян, народу, грядучих поколінь, словом всього, що ми називаємо “Батьківщина” [17].

Можна погодитися із твердженням В. Несторовича, що роль приватників в опануванні асимільованих міст була добре зрозуміла не лише для львівської еліти, але й для провінції. Прикладом цього може бути відгук на рішення резолюції тогочасних кооперативних з'їздів, у статті “Кооперація і приватники”, опублікованій “Українським Бескидом” у Перемишлі. Часопис відстоює думку, що через українську кооперацію можна досягнути якісно новий етап у національному унезалеженні, а, власне, етап формування українського стану приватників – основи державництва. Але водночас часопис зауважує на “старій українській хворобі” – поборювати один одного, особливо, коли це стосується чогось нового та невідповідного існуючим українським партійним канонам.

Виступаючи проти творення монопольного кооперативного етатизму, “Український Бескид” робить висновок, що “кооперація і приватництво – це дві рідні, рівнорядні ділянки нашого економічного життя. Між ними мусить бути згода і чесна конкуренція”. Найважливішим завданням кооперації, як бачиться автором статті, – “виховання та усамостійнення приватних купців” [18].

Формування атмосфери довіри в українському господарському середовищі, що є стрижнем соціального капіталу, відображена у активній полеміці того часу. Основними рисами капіталізму, який виріс із лібералізму, за визначенням В. Несторовича, є: рентабельність, якнайбільший зиск і конкуренція. Та уже у другій половині 30-их рр. говорити про таку класичну модель капіталізму можна було лише у минулому часі, або, як наголосив автор, “говорячи про капіталізм, говоримо про щось, що вже по суті не існує...”. Однак, коли йшлося про спадщину капіталізму, то вона є колосальною в матеріальній культурі і багатою ідейно. Частину ідейної скарбниці лібералізму прагнув зберегти тогочасний “український приватно-господарський світ, як успішний засіб для побудови матеріального добробуту нації (через добробут одиниць!) і “хребта” нації, так званого третього стану (міщанства)” [19].

В. Несторович окреслює суть ідеології українського приватництва як синтез ідей лібералізму та українського національного руху. Він, зокрема, зазначає: “1. В центрі світогляду стоїть творча одиниця, доробкевич на основі клич: Збагачайтесь! Але ця творча одиниця обмежена національною, господарською і етичною дисципліною (підприємець-суспільник!). Зрештою, вона повинна мати повну волю у розвиванні хисту підприємливості. 2. Пружиною підприємливості є якнайбільший зиск при чесній ціні і винагороді найманій праці...”

Фундаментом приватно-господарського світогляду є приватна власність, хоч зі збереженням інтересів нації” [20].

Актуальним і до сьогодні залишається його ж висновок про те, що “вибуялий індивідуалізм опоганив себе спекулятивним капіталізмом, а вибуяле суспільництво – злочинним для людства большевизмом” [21].

Висновки

Отже, свідома частина західної гілки українства в умовах польської окупації добре розуміла надзвичайно важливе значення господарської самоорганізації та роль у цьому процесі національної приватної торгівлі та промислу. Західноукраїнське приватне підприємництво покликане було в тих умовах відігравати не тільки суто економічну функцію, але й виховувати націю ідейно як повнокровну європейську спільноту, що здатна зайняти належне місце серед цивілізованих народів.

Відродження української державності на початку 90-х рр. ХХ ст. загостило проблему виховання національної господарської еліти. Це вимагає витворення нової концепції економічної освіти, яка б ґрунтувалася зокрема й на глибокому вивченні ментальних особливостей нашого народу, які були зреалізовані в процесі розбудови соціального капіталу як стрижня організації різних форм господарського життя українців у міжвоєнній Польщі.

Література

1. Нестерович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920 – 1945 [Текст] / В. Нестерович. — Торонто ; Чикаго : Вид. Клуб Українських Професіоналістів і Підприємців, 1977. — 342 с.
2. Витанович І. Соціально-економічні ідеї у змаганнях галицьких українців на переломі ХІХ і ХХ віків / І. Витанович // Наукові Записки Українського Технічно-Господарського Інституту [Текст]. — Н.-Й. : Вид. УТГІ, 1970. — Т. 21. — С. 65—73.
3. Торговельно-промисловий альманах. З нагоди 10-ліття існування “Союзу Українських Купців” [Текст]. — Львів : Накл. СУК, 1934. — 78 с.
4. Нестерович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920–1945... — 342 с.
5. Баран С. Чи справді попелюшка? / С. Баран // Діло [Текст]. — 1936. — Ч. 292. — 29 груд. — С. 1, 2.
6. Нове джерело приходів для Рідної Школи. Шкільництво і торгово-промислові підприємства // Торговля і Промисл [Текст]. — 1935. — Ч. 12. — 15 черв. — С. 6.
7. Нестерович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920 – 1945... — 342 с.
8. Нове джерело приходів для Рідної Школи. Шкільництво і торгово-промислові підприємства... — С. 6.
9. Нестерович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920 – 1945... — 342 с.
10. Скопляк Я. Торговля, промисл і організація / Я. Скопляк // Торговля і Промисл [Текст]. — 1934. — Ч. 2. — 15 жовт. — С. 1.
11. Павликовський Ю. Кооперація і приватники / Ю. Павликовський // Торговля і Промисл [Текст]. — 1934. — 1 жовт. — Ч. 1. — С. 2, 3.
12. Ковалюк М. На переломі / М. Ковалюк // Український Купець [Текст]. — 1929. — Ч. 4. — черв. — С. 2.
13. Організація // Український Купець [Текст]. — 1929. — Ч. 5. — лип. — С. 2, 3.
14. Сергієвич І. Потреба економічного вишколення народу / І. Сергієвич // Український Купець [Текст]. — 1929. — Ч. 7. — верес. — С. 2, 3.
15. Романчук Ю. Піддержуйте рідний промисел / Ю. Романчук // Діло [Текст]. — 1929. — Ч. 6. — 6 січ. — С. 11.
16. Шимонович І. Наші найближчі завдання на економічному полі / І. Шимонович // Діло [Текст]. — 1923. — 8 січ. — С. 7, 8.
17. Потреба господарського патріотизму // Український Купець [Текст]. — 1929. — Ч. 2. — берез. — С. 3, 4.
18. Кооперація і приватники // Український Бескид [Текст]. — 1936. — 12 лип.
19. В огні публичної дискусії. Корреферат ред. В. Нестеровича до реферату сен. О. Луцького “Кооперативний і приватницький світогляди” // Торговля і Промисл [Текст]. — 1936. — Ч. 23. — 1 груд. — С. 7.

20. Там само.

21. Несторович В. Благородне змагання / В. Несторович // Торговля і Промисл [Текст]. — 1937. — Ч. 9. — 1 трав. — С. 1, 2.

R. Augustyn

**ECONOMIC PERSONALISM, AS AN ECONOMIC FOUNDATION
OF NATIONAL MIDDLE CLASS FORMATION
IN WESTERN UKRAINE DURING THE INTERWAR PERIOD**

The institutional backgrounds of national trade and crafts creation are outlined as well as the formation of the national middle class in Western Ukraine during the interwar period as the basis for economic and political liberation.

Key words: national economic self-organization, Galician political environment, Austria-Hungary, interwar Poland.